

Данашња економска криза је вероватно највећа коју је свет видео, како по географском обухвату, тако и по дубини. Половина губитака финансијског сектора још увек је скривена, криза није окончана, нити је сачињен њен завршни рачун. Као последица огромних интервенција, буџетски дефицити држава драстично су нарасли, па је и буџетска драма Грчке, на пример, само најважнија онога што долази [\[1\]](#). Иако су готово све државе пред озбиљним искушењима, економије источне Европе би могле бити најтеже погођене у том драмском расплету.

Видљиве последице данашње кризе мање су тешке од оних из 1929. године. Разлози су пре свега везани за другачију социјалну и економску структуру модерних држава. Оне су данас финансијски много моћније него што су биле пре осамдесет година, а тиме је и њихов капацитет да интервенишу далеко већи. Економска координација између држава на глобалној сцени је знатно боља него што је била некада, а међународне финансијске институције имају значајна средства којима могу помоћи слабим државама. Коначно, али не последње, у економским мерама је данас садржано и вишедеценијско искуство управљања кризама.

У последњих осамдесет година свет се променио, али су неке ствари остале исте. У темељима свих економских криза, од глобалних попут кризе из 1929. или 2008. године, до регионалних (Латинска Америка, југоисточна Азија, источна Европа), препознаје се економска политика утемељена на идејама и заблудама са краја 18. века. Те темеље чини веровање у апсолутну ефикасност саморегулишућег *laissez-faire* тржишта.

Тешко је наћи идеју која у судару са стварношћу увек губи, и која се упркос томе, непрекидно одржава и изнова појављује у некој новој инкарнацији. Ако чињенице не одговарају теорији, тим горе по чињенице – овај исказ који се приписује Хегелу, на најбољи начин осликава *modus operandi* неолиберализма, те последње *laissez-faire* инкарнације

[\[2\]](#)

Шта је неолиберализам?

Јединствене дефиниције неолиберализма нема. Реч је о скупу идеја које се крећу од оних које бих назвао „неолиберализам *light*“, а формулише их „Вашингтонски консензус“, до нечега што би се могло назвати „*hardcore* неолиберализам“, и који најјасније осликавају идеје Милтона Фридмана, или још радикалнијег Гровера Норквиста.

Вашингтонски консензус је кованица коју је 1990. године увео економиста Џон Вилијамсон, обједињујући основне принципе на којима треба да почива економска политика латиноамеричких држава. (Иста група препорука је касније примењена и на остатак света). У формулисању ових принципа кључну улогу су имали Међународни монетарни фонд, Светска банка за обнову и развој и Министарство финансија САД. Све три институције имају седиште у Вашингтону, па отуда и назив.

Вашингтонске институције у десет тачака препоручују:

1. Буџетску (фискалну) дисциплину
2. Усмеравање јавне потрошње у области које дају високу стопу економског повраћаја и имају потенцијал за праведнију прераспodelу прихода, попут улагања у примарну здравствену заштиту, примарно образовање и инфраструктуру
3. Пореску реформу којом се смањују пореске стопе а проширује основ за опорезивање
4. Укидање ограничења код формирања каматних стопа, односно њихова либерализација
5. Политику компетитивних девизних курсева
6. Либерализацију трговинских токова

7. Либерализацију страних директних улагања

8. Приватизацију

9. Дерегулацију тржишта

10. Заштиту приватне својине

Проблеми везани за Вашингтонски консензус нису нужно на нивоу принципа. Неки од њих су прихватљиви у контексту сваке одговорне економске политике, без обзира на њену доктринарну основу. Економске политике земаља у развоју које су базирале на овим принципима, дале су поразне резултате. Као и увек, ђаво је чешће у детаљу, него у самом принципу. Свеједно, Вашингтонски консензус дословно узет, само је мекша, улепшана, или сфумато варијанта неолиберализма.

С друге стране, за *hardcore* неолиберале, Вашингтонски консензус је преузак економски, а поготово политички оквир. Њихов фокус није толико на тржишту чија је улога неспорна и неприкосновена – он је далеко више усмерен ка држави, њеном месту и улози. Мање или више експлицитно, тражи се радикална реформа државе и свођење њених функција на минимум. У том контексту, модерна неолиберална држава би требало да личи на ону из 19. века.

Гровер Норквист, председник удружења „Американци за пореску реформу“, сматра да државу треба тако смањити да она може стати у каду – а потом је ту и удавити. Ово је кратак, сликовит и ефектан исказ који најбоље објашњава суштину неолибералне идеје.

Гуру неолиберализма, економиста-нобеловац Милтон Фридман, у својим најпознатијим идеолошким књигама какве су *Капитализам и слобода* и *Слободан да бира*, исказује сличан основни став, наравно мање брутално, и сувишно је рећи, веома вешто аргументовано.

Економска теорија као подлога неолиберализма

Неолиберализам се ослања на економску теорију која се најчешће назива неокласична економија [3]. Њен најснажнији центар, њен ЦеКа или бар идеолошка комисија (у терминима социјализма), налази се на чувеном Чикашком универзитету. Утицај ове академске институције је без преседана и превазилази моћ било које сличне светске институције.

До данас је 10 Нобелових награда за економију додељено професорима овог универзитета, док је чак 25 економиста-нобеловаца у некој фази своје каријере било везано за Чикашки универзитет [4]. Поређења ради, други најбоље пласирани универзитет по броју Нобелових награда за економију јесте Беркли (Калифорнијски универзитет) са укупно 5 нобеловаца. Следе затим Колумбија, Харвард и Принстон са по 4 Нобелове награде.

Неокласичну економију подупиру три теоријска стуба:

- хипотеза о рационалним очекивањима,
- теорија о реалним привредним циклусима и
- теорија о ефикасним финансијским тржиштима [5].

Хипотеза о рационалним очекивањима почива на предвидивости будућности и на такозваном ергодичном аксиому. Прошлост, садашњост и будућност чине континуум, и у сваком пресеку времена економски догађаји се понављају на исти или сличан начин. По ергодичном аксиому, статистички узорци из прошлости морају бити идентични статистичким узорцима из будућности. Нема ничег новог под сунцем, и све што ће се у будућности догодити само је један од сценарија који се већ догодио у прошлости.

Практична примена овог концепта подразумева да сви учесници на тржишту увек имају све потребне информације на основу којих могу донети рационалне одлуке о будућности. То не значи да је будућност детерминисана, већ да се вероватноћа сваког од могућих исхода може израчунати. У овом универзуму рационалности време не игра никакву улогу, будући да се сви актери одмах прилагођавају свакој новонасталој ситуацији. Ефикасност тржишне економије се управо базира на информисаности и рационалном понашању њених учесника. **Теорија о реалним привредним циклусима** у својој основи има такозвани Сејов

[6]

закон по коме понуда увек креира тражњу. Понуда и тражња су зато у равнотежи, па нема хиперпродукције, а тиме ни привредних циклуса. Ако на тржишту дође до поремећаја понуде, до њеног повећања или смањења свеједно, равнотежа ће се брзо успоставити, јер ће се цене и наднице прилагодити новој ситуацији. Овде је кључно да нико не опструира или отежава процес прилагођавања. У овом концепту нема незапослености, и свако ко жели да ради може наћи посао.

Теорија о ефикасним финансијским тржиштима почива на сличним премисама као и теорија о рационалним очекивањима. Базни концепт подразумева да су цене свих финансијских инструмената увек објективне и да су сва тржишта увек у равнотежи. Цене су одраз свих, и свима доступних тржишних информација и то објашњава због чега су цене управо онакве какве треба да буду.

Тржишни ризици увек постоје, али се они могу израчунати на исти начин на који се израчунавају и ризици од поплава, саобраћајних несрећа или смрти. Могућност квантификовања финансијских ризика као и могућност заштите од њих су кључ стабилности система. Отуда и став да нема потребе за било каквим уплитањем државе – финансијско тржиште има развијене механизме и ефикасне инструменте самозаштите и нема потребе за старатељем. Последишно, у оваквом универзуму нема простора за морални хазарда.

Ова врста теоријског самопоуздања не би била могућа без примене математике. Модерна економија је већ деценијама фасцинирана математиком, посебно теоријом вероватноће, и снажно се ослања на математичко моделирање. У методолошком смислу, економија очајнички покушава да себе представи као егзактну науку и тај напор је можда највидљивији код припадника неокласичне школе. Вера у егзактност економије, мање или више експлицитна, једна је од најкрупнијих модерних заблуда.

Импликације неокласичне школе на економску политику

Неокласична школа је изградила теоријски кохерентан систем који почива на претпоставци да се рационални економски актери могу прилагодити свакој ситуацији, под условом да их нико не омета. Само су државно уплитање, њени закони и регулатива, сметња тржишном успостављању економске равнотеже. Држава је та која спречава да се тржишни актери понашају рационално. Неспутано тржиште и његови рационални учесници би имали довољно знања, флексибилности и моћи да постигну стање економског оптимума и пуне запослености, или да бар достигну стопу коју Фридман назива стопом природне незапослености.

Сметња савреном функционисању тржишта су такозване *sticky* цене или наднице. Реч је о нефлексибилним ценама и надницама које онемогућавају да се тржиште врати у равнотежу и да се понуда и тражња поново изједначе. Све оно што омогућава опстанак оваквих цена наноси штету економији. Отуда неолиберални повик на синдикате, или на законску регулативу која, на пример, фиксира минималне наднице и тиме отежава деловање тржишта. На истој линији је и захтев да се токови новца и роба либерализују, и тиме укине сметња конкуренцији. Процес глобализације само је екстензија исте идеје.

Свако државно уплитање у привредне токове је узалудан и јалов посао. Тржишни учесници муњевито „читају“ намере државе и томе се прилагођавају, неутралишући сваку меру коју држава покушава да спроведе.

Када држава повећава буџетско трошење да би се подстакао привредни раст, тржишни актери ће закључити да их сутра чекају високи порези како би се покрио буџетски дефицит који се данас прави. То ће их навести да мање троше, чувајући новац за такву будућност. Раст потрошње изазван повећаним буџетским трошењем државе, биће неутрализован падом приватне потрошње грађана. [\[7\]](#)

У складу са теоријом, буџет мора бити уравнотежен, а приходи морају покривати расходе. Сваки дефицит подразумева штампање обвезница и задуживање државе. Тиме се држава појављује на тржишту новца и капитала и конкурише привреди, одузимајући јој део средстава и гушећи је. Како је приватник увек рационалнији од државе, све што држава узима и троши, удаљава систем од оптимума.

Када је о монетарној политици реч, она мора бити неутрална и њен једини задатак мора бити очување ценовне стабилности. Свака другачија политика је погрешна. Повећавање новца у оптицају како би се стимулисала економија резултираће неуспехом. Рационални актери ће пожурити да подигну цене и заштите своју позицију, знајући да то и сви други чине. Инфлација ће порасти и никаквог ефекта на реалне токове неће бити [8].

Тријумф и посртање неолиберализма

У емпиријској равни, неолиберална вера у моћ тржишта је морала одавно бити упокојена. Ако су искуства Велике светске економске кризе била заборављена, свежа искуства са неолибералним експериментом у државама у развоју током деведесетих морала би још бити жива. Упркос искуству, упркос трагичном посрнућу држава источне Европе на пример, инсистирање на дерегулацији и свеопштој либерализацији је и даље снажно. У корак са тим, па чак и испред тога, наставило се све агресивније потискивање државе и редефинисање њене улоге.

Наравно, ни државе нису безгрешне и бесмислено их је глорификовати. Разлика је само у томе што се државама грешке не опраштају, нити се пред њиховим грешкама жмури. Све што се може критиковати, може се и поправити.

Управо су ексцеси државе, њено превелико трошење, корупција и повлађивање интересима моћних лобија (били они пословни, или синдикални), вратили неолиберализам на сцену током седамдесетих година прошлог века. Исте слабости државе се и данас користе у промоцији неолибералне идеје у источној Европи.

Долазак на власт Маргарет Тачер (1979) и Роналда Регана (1981) – званичан почетак неолибералне ере – био је логичан одговор на проблеме у којима су се нашле пре свега англосаксонске земље. Када је дошло до великог скока инфлације током седамдесетих, када је незапосленост почела да расте а привредни раст да се успорава, преобучена стара идеја била је једина „нова“ идеја у економском интелектуалном театру.

Економска политика која је базирала на неолибералним премисама успела је значајно да обори инфлацију која је бујала седамдесетих. Инфлација која је на свом врхунцу у појединим годинама била двоцифрена, у периоду после седамдесетих, сведена је у

оквир који се кретао у просеку између 2 и 4 одсто годишње.

Истовремено, та иста политика је сузбила или сломила снагу синдикалних покрета у англосаксонском свету и увела нови концепт такозваног флексибилног тржишта рада. По том концепту, лако и некомплицовано отпуштање радника је предуслов и за њихово брзо запошљавање. У коначном исходу, оваква политика би требало да смањи стопу незапослености.

Моћна пропагандна машина се усијавала од похвала новој економској политици. Међутим, мало пажљивија анализа би открила пеге на неолибералном сунцу. Глорификовано флексибилно тржиште рада дало је лошије резултате од оних које су западне економије имале у „нефлексибилном“ периоду од 1950. до 1973. Подаци се разликују од земље до земље, али је у свим великим економијама стопа незапослености много већа од 1980. године до данас, но што је била у претходно поменутом периоду [\[9\]](#).

Расподела новостворене вредности је драстично погоршана на штету највећег дела становништва. У Америци, у епицентру данашње економске кризе, плате запослених у последњих четрдесетак година стагнирају, упркос великом расту продуктивности. Истовремено, профити су толико порасли да је њихово учешће у националном дохотку последњих година на највишем нивоу у последњих педесет година. Огроман део новостворене вредности преливен је или у профите, или у плате танког слоја пословне елите [\[10\]](#). Примера ради, у 2005. само један проценат најбогатијих Американаца својим примањима учествује у националном дохотку са 22 процента. У таквом моделу расподеле, грађани су морали интензивно да се ослањају на кредите како би у условима стагнантних реалних примања повећали своју куповну моћ. Дужнички балон је надуван и морао је пући. Овај узрок финансијске кризе данас многим измиче.

Сумрак неолиберализма је почео крајем деведесетих година прошлог века кризом југоисточне Азије, најважнијом од свих економских криза, до ове данашње. Динамичан регион у великом успону, поведен новим економским мантрама, доведен је на руб пропасти. Капитални токови су либерализовани, али су државе у региону, упркос одговорној буџетској политици, изгубиле контролу над својим финансијским системима и једна за другом улазиле у валутну и финансијску кризу. Голгота кроз коју је југоисточна Азија прошла крајем деведесетих претворена је у отрежњавајуће искуство. Државе су промениле економску политику, схватиле значај капиталне контроле, важност суфицита текућег биланса и девизних резерви изграђених на здравом основи. Али пре и изнад свега, регион је схватио погубност неолибералних идеја, за разлику од источне Европе, која до данас као да ништа није схватила.

Следећи жесток ударац неолибералној идеји стигао је у првој половини 2008. године, када је Комисија за раст и развој (председавао је нобеловац Мајкл Спенс) [\[11\]](#) саопштила своје резултате. Ова комисија је била основана са циљем да лидерима земаља у развоју понуди препоруке у вези са оптималном и одрживом стратегијом развоја.

Комисија је проучила искуства и развојне моделе 13 економски најуспешнијих држава у последњих шест деценија [\[12\]](#). С изузетком Боцване, Бразила, Малте и Омана, све остале земље су из региона југоисточне Азије и са Далеког истока. На бази њихових искустава, формулисане су и препоруке у извештају.

Анализа је обухватила период од 1950. до 2005. године. Свака од поменутих 13 држава је успела да оствари просечну годишњу стопу раста од 7 одсто у неком континуираном периоду од најмање 25 година. С таквом просечном стопом држава удвостручује свој бруто домаћи производ сваких десет година.

Комисија је закључила да нема јединственог рецепта за развој, али да постоји најмањи заједнички садржалац економског успеха. Сви успешни модели базирају се на интегрисаности у светску економију, имају велику покретљивост радне снаге, високу стопу штедње и инвестиција и имају способне владе које су посвећене економском расту.

Констатује се и да земље-шампиони нису превише наклоњене слободном тржишту. У спровођењу развојне политике, оне су често прибегавале потцењивању вредности домаће валуте, селективној контроли прилива капитала и политици акумулирања високих девизних резерви. Указује се и на опасност од пребрзог отварања економије спољној конкуренцији. Даје се и пример земаља које су се најпре концентрисале на супституцију увозне робе да би се тек у следећем кораку окренуле инотржиштима.

У извештају се наглашава да активна и прагматична влада, која је спремна да храбро али разумно експериментира, има кључну улогу у развоју економије. Управо оваквим наглашавањем улоге државе начињено је радикално одступање од економских доктрина које су владале последњих деценија. То је можда и кључно место извештаја.

Суштински, у налазу Спенсове комисија нема ничег сензационалног. Она је само потврдила оно што је одавно било јасно свакоме ко је теоријске економске закључке желео да изводи из емпирије, а не из метафизике. Ауторитет Комисије која је имала 21 сталног члана (из 18 земаља) и приближно 300 угледних сарадника дао је потребан стручни кредибилитет њеним налазима. Захваљујући томе, лондонски *Фајненшел тајмс*

је свој уводник од 22. маја 2008. започео реченицом „Вашингтонски консензус – стабилизуј, приватизуј и либерализуј – је мртав”

[\[13\]](#)

[\[14\]](#)

По провереном методу убијања ћутањем, извештај Комисије полако је гуран под тепих [\[15\]](#)

. Сва је прилика да би извештај под тепихом и остао да средином септембра 2008. није дошло до пропасти финансијске куће Лиман брадерс. Светска криза је тиме званично почела

[\[16\]](#)

, а постулати неолиберализма су дошли под удар у њеним најјачим центрима, у САД и Великој Британији.

Да је „цар го“, више није могло бити дилеме. Било је кристално јасно да су у самом темељу економске кризе управо неолибералне заблуде и да систем не функционише онако како је то тврдила неокласична школа. Као и у социјализму, грађани и привреда су неувиђавно изневерили теорију. Ниједан неолиберални интелектуалац са грамом памети није стао у одбрану неодбрањивог система.

Шта се догодило, и где су фундаментални узроци кризе било је тако јасно, да је и Ален Гринспен, председник Федералних резерви САД (1987–2006), крајем октобра 2008. наједном прогледао. У исказу пред комисијом америчког Конгреса, Гринспен је признао да је имао превише вере у моћ тржишта [\[17\]](#) и да је открио грешку у идеологији слободног тржишта [\[18\]](#). Човек који је две деценије суверено владао светском монетарном политиком жестоко је закаснио, и његов исказ у најбољем случају звучи фарсично, а у најгорем цинично.

Уместо рационалних и одговорних тржишних учесника, систем је открио неодговорне кредиторе и милионе неодговорних и наивних дужника. Све што се догодило, догодило се у оквиру приватног сектора. Уместо ефикасних финансијских тржишта, дерегулација је створила моралне хазардере аморалног кова. За њих ниједан ризик није превелик, ако се може превалити на државу. Као и много пута до сада, показало се да они сјајно познају унутрашњу логику система и да ће губици финансијског сектора бити социјализовани и преваљени на буџете и пореске обвезнике.

Будућност неолиберализма

Моћ неолибералне идеје није ни у њеном квалитету, ни у универзалности, већ у томе што је у стању да контролише економску политику, истовремено блокирајући сваку критику. Снагу јој дају силе које стоје иза ње, које је инспиришу, промовишу и подржавају. Велики бизнис, био он везан за финансијски сектор или фармацеутску индустрију на пример, има готово неограничену финансијску моћ да политички, интелектуални и медијски простор обликује по својој вољи. Управо је велики бизнис инспиратор и извор снаге неолиберализма и та симбиоза ефикасно функционише.

Због свега тога неолиберална политика тријумфује и онда када је идеја потучена до ногу. Актуелна криза није променила равнотежу снага. Напротив. Финансијски сектор, кључни генератор кризе је спасен, додатно укрупњен и ојачан. При томе је демонстрирао запањујућу моћ – и када је најслабији, успева да изнуди онакву економску политику, каква му одговара. У тржишним економијама неолибералног типа сви су једнаки, али је финансијски сектор „једнакији“ од других.

Све док су интервенције државе искључиво у монетарној сфери, све док се новац упумпава у привилеговани финансијски сектор, а управо се тако данас ради, неолиберали немају разлога за бригу. Тај модел изласка из кризе није кензијански како се често и погрешно сугерира. Он је у складу са неокласичном школом и Фридман би га свесрдно подржао.

Државе ће, наравно, појачати финансијску регулативу, банке ће ту и тамо бити кажњене, али то је компромис који ће неолиберали прихватити без буке, а потом ће га годинама, тихо, разграђивати. Када би с друге стране, државе одлучиле да уведу неку од радикалних и једино ефикасних мера, да опорезују спекулативне трансакције на пример, или да „уситне“ финансијске институције, то би био наговештај озбиљног заокрета. У констелацији снага каква је данас, за тако нешто има мало шансе.

Неће проћи пуно времена, а свет ће вероватно добити нову, преименовану инкарнацију / *aissez-faire* идеје. Компромитовани термин „неолиберализам“ биће замењен неким новим и свежијим, али ће у њега бити упаковане исте или сличне, старе идеје.

Како се буде одмицало од кризе, испрва тихо, а потом све гласније, могли би се појављивати стручни радови у којима ће се прво објаснити да су сви неолиберални постулати без мане, али да су математички модели били недовољно развијени и зато непоуздани. Други ће аутори (за очекивати је), доказивати да је суштина кризе била у недовољној капитализацији банака и да је подизањем капиталног рачуна криза могла бити избегнута. У том смислу, тврдиће се да узроци кризе не леже у логици дерегулисаних казино економије и доктрини, већ да је грешка у техници.

Нешто касније, могли би се појавити и радови у којима ће се држава, а не приватни сектор, директно оптужити за изазивање кризе. Некакав разлог ће се већ наћи. Укратко, могле би се појавити анализе које ће по својој суштини бити сличне оној, какву је о узроцима кризе из 1929. године дао Милтон Фридман (са Аном Шварц) у свом чувеном делу „Монетарна историја САД, 1867–1960“. По њему, за Велику кризу није био одговоран приватни сектор и бесомучне, сумануте берзанске спекулације које су кулминирале 1929. године, већ је кривица на Централној банци која није штампала новац и обезбедила довољну ликвидност систему.

За све то време, у економским и интелектуалним недођијама попут српске, бакља неолиберализма ће поносно горети као да се ништа није догодило, као да свет није дошао на ивицу финансијске катастрофе поводећи се за метафизичким конструктима (како би то Кејнс рекао).

Литература:

Davidson, Paul (2009), *The Keynes Solution: The Path to Global Economic Prosperity*, Palgrave Macmillan

Grey, John (2002), *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*, Granta Books

Friedman, Milton (2002), *Capitalism and Freedom*, Chicago University Press

Friedman, Milton (1971), *A Monetary History of the United States, 1867–1960*, Princeton

[5] Одличну, иако кензијански обојену синтезу неокласичне економије дао је Роберт Скиделски у књизи *Keynes – The Return of the Master*.

[6] Жан-Батист Сеј (1776–1832) јесте француски либерални економиста.

[7] Овај аргумент је на линији такозваног Рикардовог ефекта, или Рикардовог еквивалента.

[8] Фридман допушта да у кратком року повећано штампање новца може утицати и на реалне токове.

[9] Роберт Скиделски у књизи *Keynes – The Return of the Master* стране 120–121.

[10] [K. F. Scheve & M. J. Slaughter "A New Deal for Globalisation" - Foreign Affairs jul/avgust 2007](#)

[11] Извештај комисије се може погледати на сајту <http://www.growthcommission.org/>

[12] Боцуана, Бразил, Кина, Хонг Конг, Индонезија, Јапан, Република Кореја, Малезија, Малта, Оман, Сингапур, Тајван и Тајланд.

[13] <http://www.ft.com/cms/s/0/90a7fe88-282a-11dd-8f1e-000077b07658.html>

[14] Потпуно исти став је годину дана касније изнео и британски премијер Гордон Браун на Самиту групе 20 у Лондону (2.4.2009).

[15] У Србији на пример, извештај комисије није имао никакав одјек.

[16] Да је криза неизбежна постало је јасно већ током лета 2007. године.

[17] http://www.nytimes.com/2008/10/24/business/economy/24panel.html?_r=1

[18] <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601087&sid=ah5qh9Up4rlg>